

Il monaco, il libro, la biblioteca. Atti del Convegno Cassino – Montecassino, 5 – 8 settembre 2000. A cura di Oronzo Pecere. Università degli Studi di Cassino 2003. 246 s. včetně obr. příloh.

Ve sborníku s titulem *Mnich, kniha, knihovna* je otištěno celkem deset příspěvků, přednesených na stejnojmenném sympoziu pořádaném cassinskou univerzitou v září roku 2000, které bylo věnováno některým aspektům vývoje mnišství a odehrálo se jako součást celého souboru vědecko-kulturních konferencí různých italských univerzit pod hlavičkou tématu *L'Università per un nuovo Umanesimo*. Tři z příspěvků jsou doplněny o více než 40 černobílých i barevných obrázků s reprodukcemi maleb či faksimile rukopisů, a protože se valná část textů zaobírá rukopisnými prameny, je celá publikace zakončena rejstříkem použitých rukopisů.

Příspěvky zde otištěné zazněly z úst skutečně renomovaných badatelů z oboru latinské mediévistiky, dějin umění, liturgie, latinské i řecké paleografie a kodikologie, kteří působí na předních evropských univerzitách v Německu, Francii, Švýcarsku a Itálii, ale i v zámoří, přičemž mnozí z nich jsou dobře známí také u nás (jmenujme alespoň Waltera Berschina, Friedricha Prinze, Claudia Leonardiho či Guglielma Cavalla). Jednotlivým motivem všech pojednání je zamyšlení nad tím, jak kláštery (především benediktinské) přispěly k vývoji moderní evropské civilizace, zvláště v oblasti literatury, písařského umění a vzdělávání. Někteří autoři se daným tématem zabírají jen obecně a snaží se poněkud jinak, v některých případech opravdu zdařile a podnětně, formulovat dobře známé a uznávané skutečnosti, jiní mají zase velnu úzce vymezené téma a věnují se interpretaci zcela konkrétních uměleckých památek. Nemí bohužel možné se v rámci pouhé zprávy o zajímavém sborníku věnovat všem jeho článkům podrobně. Ve výčtu nebude sice žádný z nich opomenut, v některých případech však budeme, pokud jde o obsah, stručnější.

Friedrich Prinz, mnichovský mediévista (mimochodem vydavatel sborníku *Deutsche Geschichte im Osten Europas: Boehmen und Mähren*. München 2002) se ve svém článku *Montecassino ed Europa monastica (Monte Cassino a klášterní Evropa, s. 5–32)* věnuje nejprve genezi a vývoji klášterního mnišství, roli askeze a především funkcím, které klášter ve středověké Evropě plnil. Ukazuje, jak se tyto instituce, stojící na počátku na samém okraji společnosti, staly samostatnými ekonomickými jednotkami a dostaly se postupně až do duchovního a politického středu celé společnosti. Asociaci kultury a askeze přitom vidí přímo jako harmonickou a kláštery doby karolinské a pozdější označuje za skutečná města ducha (*città dello spirito*). Další část jeho úvah se soustředí na řeholi sv. Benedikta, která přinesla oproti antice zcela novou etiku práce, na její pronikání do Franské říše, Irska a Španělska a v neposlední řadě na její vztah ke vzdělání a k profánní antické kultuře vůbec. K šíření kultury a vzdělávání, které nebylo prvotním záměrem mnichů a v podstatě bylo v rozporu s původní myšlenkou askeze, dospěly podle autora benediktinské kláštery po delším vývoji, ovlivněném vnitřními i vnějšími faktory (svou roli tu sehrály mj. proměny v asketickém životě).

Guglielmo Cavallo (Řím), významný profesor řecké paleografie a odborník na dějiny latinské i řecké knihy v antice a středověku (v poslední době zkoumá především způsob četby v 11. až 13. století), se jako jediný zabývá významem vzdělání v pravoslavné církvi (*Monachesimo greco-orientale e cultura scritta – Východořecké mnišství a psaná kultura, s. 33–43*). Ve východních klášterech nešlo v žádném případě o záměrné šíření kultury, valná většina knih zde vyprodukovaných byla určena pro trh a zajišťovala klášterům obživu. Na základě hagiografických textů i svědectví konkrétních mnichů sleduje Cavallo míru alfabetizmu v různých klášterech v jednotlivých stoletích. Poměrně velké procento mnichů se seznamovalo s literaturou jen poslechem, jejich vzdělání se omezovalo na malé spektrum náboženských textů, jimž se naučili nazpaměť. Pro řecké mnichy je tedy spíše typická nevzdělanost. Oproti tomuto zjištěnému faktu ovšem zaráží ohromný počet doložených písařů (snad jen s výjimkou 15. stol.), který je nutno přičíst právě významu kodexů pro ekonomickou situaci kláštera. Samotná výroba v písařské dílně byla chápána po celý středověk jako manuální práce na zakázku a udržovala se díky tradici objednávat si knihy jako nákladný dar pro kostel či klášter, zajišťující spásu duše. Východní kláštery se podle autora nikdy nestaly centry kultury a vzdělanosti: osoby s vyšší úrovní vzdělání se sice věnovaly individuální četbě knih, psaní původních děl či péči o texty, ale všechny jmenované činnosti jsou tu velice ojedinelé.

Adalbert de Vogüé (*Le regole monastiche e il libro – Mnišské řehole a kniha, s. 45–63*), sám člen benediktinského řádu (opatství Saint-Léger-Vauban ve Francii) a významný (dnes již téměř

osmdesátiletý) znalec dějin tohoto řádu a jeho řehole, popisuje, jakým způsobem se podle nejstarších řeholí měly užívat knihy v kláštřích a jak k tomu v praxi docházelo. Vysvětluje systém půjčování knih v rámci kláštera a podmínky jejich distribuce, zmiňuje se o funkci knihovníka. Značný prostor věnuje autor četbě mnichů, a to jak individuální, tak především té společné a typům knih pro ni obvykle vybíraným. Není opomenuta ani četba v refektáři, kterou některé regule nařizovaly, jiné naopak odmítaly a vyžadovaly při jídle naprosté *silentium*. Posledním tématem příspěvku je charakteristika *meditatio*, při níž šlo především o hlasité opakování četby naučené zpaměti (nejčastěji z Bible).

Louis Holtz, bývalý ředitel pařížského Institut de Recherche et d'Histoire des Textes (v letech 1986–1997, nyní jeho čestný ředitel) zdůrazňuje význam Cassiodorových *Institutiones* pro kláštery jako střediska vzdělanosti (*Insediamenti monastici e diffusione del libro – Kláštery a šíření knih*, s. 65–83). V jeho návodu, určeném původně pouze pro Vivarium, je knihovna považována za naprosto neodlučitelnou součást každého kláštera. Tato představa se rozšířila díky Isidorovi ze Sevilly, který se u Cassiodora výrazně inspiroval, a také díky anglosaským mnichům. Jelikož v jejich kláštřích hrála důležitou roli výuka latiny, pro ně cizího jazyka, kladli i v kláštřích založených na pevnině velký důraz na existenci knihovny a na opisování knih pro didaktické účely. Ve zvláštním úseku je pojednáno o úloze knih v karolínské renesanci. V závěru autor načrtnul obraz klášterní sítě, v jejímž rámci se čile půjčovaly knihy. Jejich cirkulace již v 11. a 12. neprobíhala pouze na lokální úrovni či mezi určitými osobami, ale docházelo k institucionální výměně v okruhu všech klášterů patřících k jedné řeholi. (Jen mimochodem připomínám, že minulý rok byla publikována obsáhlá bibliografie tohoto medievisty ve sborníku Lardet, Pierre (ed.). *La tradition vive: mélanges d'histoire des textes en l'honneur de Louis Holtz*. Paris; Turnhout 2003, s. xxi–xxviii.)

Beat Brenk (Basilej) vysvětluje funkci vyobrazení svatých, nejprve na ikonách, poté ve výjevech ze života, zaměřených většinou na zázraky a mučednickou smrt (*Significato e retorica delle vite di santi – Význam a rétorika životů svatých*, s. 85–105). Pomocí konkrétních příkladů se zamýšlí nad otázkou vzniku malovaných cyklů, které nejstarší křesťanská doba neznala (lze je pozorovat zhruba od 8. stol.). Snaží se interpretovat jejich mučednické výjevy a postihnout jejich reprezentační a vyprávěcí funkci.

Walter Berschin (Heidelberg) podává výklad o svatohavelských písářích (kupodivu je známe většinou jménem) od prvních dokladů o existenci skriptoria až do vrcholného středověku. Charakterizuje hlavní znaky různých stylů, které se zde užívaly, a jmenuje nejvýznamnější památku (*I copisti di San Gallo e la loro opera letteraria – Písáři ze St. Gallen a jejich literární dílo*, s. 107–117).

Virginia Brown (Toronto) zkoumá na základě různých liturgických knih (především misálů) otázku soukromých bohoslužeb (*Il messale medievale e le 'Missae votivae': esempi di pratica monastica in area beneventana – Středověký misál a 'Missae votivae': příklady z klášterní praxe v beneventské oblasti*, s. 119–153). Autorka vychází z písemných památek beneventského vévodství, vzniklých v Monte Cassinu a Beneventu, a bere přitom v potaz i některé rukopisy dalmáckého původu (i v této oblasti byla tradice montecassinsko-beneventského písma rozšířena). Jedinou památkou, v níž se o soukromé bohoslužbě výslovně hovoří, je montecassinský kodex (Archivio della Badia 127) z přelomu 11. a 12. stol. Ve studii jsou vyjmenovány typy bohoslužeb, které lze z kodexů vyčíst: bohoslužba soukromá se podle badatelky uplatňovala v kláštřích vedle bohoslužby kolektivní a týdenní a patrně nebyla v Monte Cassinu ničím neobvyklým.

Mariano dell'Omo (OSB, Montecassino) podle liturgické knihy *officium capituli* referuje o kanonických hodinkách. V jejich rámci se četly vedle Benediktovy řehole také spisy církevních otců a na základě obsáhlého nekrologu této knihy se připomínali ti, kteří již nežijí, aby jim mohla být věnována modlitba (*Liturgia della memoria a Montecassino: il 'libro dell' ufficio del capitolo' nel codice Casin. 47 – Liturgie na památku [zemřelých] v Monte Cassinu: kniha 'officium capituli' v cod. Casin. 47*, s. 155–167).

Francis Newton (Durham) mapuje ve svém příspěvku *'Expolitio' per l'Umanesimo: la formazione classica dei monaci cassinesi nell'XI secolo (Humanistická 'expolitio': klasické vzdělání cassinských mnichů v 11. století*, s. 169–179) úlohu klasické literatury při vzdělávání mnichů tím, že sleduje, jakým způsobem se uplatňují aluze na díla antických autorů v literární tvorbě Monte Cassina v 11. století, a snaží se zde postihnout určitý vývoj (v první polovině tohoto století přicházejí ke slovu spíše básníci, ve druhé polovině se k nim přidávají i prozaikové).

Claudio Leonardi (Firence, Società internazionale per lo studio del medioevo latino) se obecně zamýšlí nad postojem mnišstva k intelektuálním aktivitám a ke kultuře (zvláště k literatuře), nad jeho rolí v uchování antického písemného dědictví i nad tím, co mohlo zapříčinit postupnou ztrátu významné pozice klášterů v oblasti kultury (*Momenti e strumenti della formazione intellettuale del monaco medievale – Prvky a nástroje intelektuální přípravy středověkého mnicha*, s. 181–191).

Jak snad vyplývá z uvedeného přehledu všech příspěvků, máme před sebou široce založený sborník, přinášející ucelené a všestranné poučení o roli, jakou sehrály středověké kláštery ve vývoji kultury a vzdělanosti ve středověké Evropě. Speciálně orientované studie nevyužije patrně každý, ty obecnější jsou však psány velice čtivě a uspokojí všechny, kteří hledají prvotní poučení k danému tématu a nechtějí přitom sáhnout po stroze formulovaném encyklopedickém heslu.

Dana Střelická